

Відомості про автора:

Петрунько Ольга Володимирівна

Місце роботи, посада:

Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка,
завідувач кафедри психології, професор кафедри психології;

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, провідний
науковий співробітник лабораторії соціально-психологічних технологій

Науковий ступінь: доктор психологічних наук

Наукове звання: старший науковий співробітник

Домашня адреса: м. Київ, вул. Ілліча 16, кв. 12

Контактні телефони: робочий — 425 – 68 – 26;

домашній — 567 – 36 – 20;

мобільний — 8-067 – 91 – 567 – 90

e-mail — petrynko@rambler.ru ispp@skif.com.ua

«Ідеальні» функції соціалізації

О.В. Петрунко

Анотація. У статті розглядається феномен соціалізації і, зокрема, ті її аспекти і функції, які безсумнівно можуть бути кваліфіковані як «ідеальні».

Ключові слова: соціалізація, ідеальне, «ідеальні» функції.

Аннотация. В статье рассматривается феномен социализации и, в частности, те ее аспекты и функции, которые несомненно могут быть квалифицированы как «идеальные».

Ключевые слова: социализация, идеальное, «идеальные» функции.

Abstract. In this article socialization phenomenon and «ideal» aspects and functions of the socialization are analyzed.

Key words: socialization, ideal, «ideal» functions.

Постановка проблеми та її актуальність. Розгляд соціалізації як універсального, бездоганно-досконалого і, власне, «ідеального» стратегічно-інструментального метапроєкту самозбереження, самоорганізації, самовідтворення та еволюції суспільств і соціумів кожного разу спонукає говорити про такі ж універсальні, бездоганні, беззаперечно доцільні і з огляду на це – ідеальні її цілі, завдання і функції. Тому термін «ідеальне» так часто і в таких різноманітних інтерпретаціях вживається в наукових текстах, присвячених феномену і проблематиці соціалізації, що понятійна його сутність помалу перетворюється на метафоричну, а сам він неначе паразитує на цих текстах. Та, за нашим переконанням, це – лише перший, не надто заглиблений погляд на соціалізацію і її предмет.

Тож **мета цієї статті** – уважно розглянути даний феномен та означити «ідеальні» аспекти й окремі «ідеальні» функції соціалізації.

Дослідження проблеми. У фаховій літературі останніх двох століть чітко означена традиція розглядати соціалізацію, з одного боку, як **філогенетичний метапроєкт** самозбереження, самовідтворення і розвитку

суспільств (культур, соціумів, соціальних систем, соціальних порядків і т.ін.), який «прописує» не лише сценарій, а й необхідні механізми його реалізації (наразі йдеться про соціо-культурно-історичний, філогенетичний аспект соціалізації) [4; 8; 12], а з другого – як **онтогенетичний процес розгортання індивідуальних історій усотціальнення**, узгоджених із щойно згаданим метапроектом (що становить онтогенетичний аспект соціалізації) [2; 7; 8]. У зв'язку з цим логічним, слухним і неунікним є висновок, що успішність соціалізації гарантована лише тим, що всі її структурні і функціональні елементи, а також усі можливі зв'язки між ними мають бути досконалими, бездоганними, зразковими, взаємоувідповідненими, одним словом – **ідеальними**.

Проблема **ідеального** протягом багатьох століть є одною з найактуальніших і найскладніших у світовій філософії і психології. **Ідеальне** багатозначне у своїх сутнісних характеристиках, і це зумовлює багатозначність його інтерпретацій. У філософії під ідеальним тривалий час розумілося те, що є протилежним матеріальному, реально існуючому. З появою у філософії психологічних течій ідеальне розглядається, з одного боку, як креативна, антиципаційна, оцінювальна властивість свідомості, феноменальним результатом якої є психічне відображення дійсності: «ідеал як соціальна норма», «ідеальна форма буття в голові людини», «ідеальний образ», «ідеальний прогноз» подій і явищ тощо. З другого боку – це цілеспрямоване, контрольоване і значною мірою кероване людиною суб'єктивне відображення зовнішнього і власного внутрішнього світу, тобто «ідеальний» процес («ідеальна» процедура) ідеалізації [5].

Згідно з ідеалістичною традицією, ідеальне означає завершеність і повноту чогось, найвищу форму досконалості [4; 5; 7]. Ідеальним можна захоплюватися чи не захоплюватися, але йому ні в чому дорікнути, його не можна не визнати найкращим, тому що кращої альтернативи йому не існує. Ідеальне має власну логіку, відносну самостійність функціонування і той

рівень свободи, який гарантує здатність його зберігати старе і породжувати нове, яке, втім, не надто відхиляється від ідеального, а отже, належного.

Ідеальне (його образ, проект, сценарій, схема, скрипт і т.ін.) – це продукт людської свідомості, суто особистісне явище, прояв людського в людини, який активується вкупі з суб'єктивними знаннями і переживаннями. В ідеальному втілено емоційно-вольові компоненти, інтуїцію, ціннісні структури, що визначають оцінку подій і явищ, вибір бажаного майбутнього тощо. Образ ідеального спонукає людину діяти згідно з ідеалізованими уявленнями про інших людей, про своє соціальне оточення, ті вимоги, які цим оточенням висувуються, а відтак рухатися шляхом соціалізації.

Філогенетичний метапроект соціалізації, неначе створений чиєюсь мудрою і далекоглядною волею, завдяки якій у цьому проекті втілено цінності певної культури (соціуму, суспільства, соціальних систем різного рівня організації, де головним системоутворювальним елементом виступає людина, і т. ін.). Цей проект постає як стратегія, сценарій та алгоритм руху до найкращого, завершеного стану соціальної системи. У ньому «прописано»: принципи і норми найдосконалішого облаштування суспільства, панівні уявлення про ідеальну державу, ідеального громадянина, свободу, толерантність тощо (соціальні ідеали); систему канонів, взірців і прикладів належного, уявлень про моральні норми (аксіологічні ідеали); досконалі з погляду прийнятності для взаємодії і взаєморозуміння між людьми дії, відносини, стосунки (етичний ідеал) [5].

В онтогенетичному вимірі метапроект соціалізації реалізується в три етапи і ґрунтується на ідеях згоди дитини бути соціалізованою, доцільного узалежнення її від соціалізувального оточення, добровільного підкорення спочатку волі й відповідальності цього оточення, а згодом – власним волі і відповідальності. Сутнісно це виявляється як повсякчасний пропозиційно-прескриптивний вплив на дитину, активне спрямування на неї численних пропозицій і приписів, що надходять від середовища повсякденного існування і передусім від соціалізувального оточення: пропозиції певних

страв, одягу і житла, певних емоцій, дій і послуг, думок та інформації, правил, зразків, нормативних приписів та низки позитивних і негативних санкцій за дотримання і прийняття цих пропозицій чи ухилення від них. Ці пропозиції формують у відповідний „попит”, який і визначає зміст, якість та успішність соціалізації. Виходячи із цього, говоритимемо про **пропозиційну модель онтогенетичної соціалізації**, яка, на нашу думку є практично бездоганною (і в цьому сенсі – ідеальною) моделлю базового циклу соціалізації, який поетапно реалізується впродовж усього дитинства.

Згідно з **пропозиційною моделлю**, у перші два-три роки життя дитини насамперед, тобто на етапі передсоціалізації, відбувається її включення у сферу емоційних стосунків, а саме – стосунків прив’язаності і довіри до соціалізувального оточення, добровільного підпорядкування дитини дорослим, делегування останнім відповідальності за власні життя й безпеку. Згодом, на етапі первинної соціалізації, який збігається з дошкільним і молодшим шкільним віком, реалізується включення дитини у сферу існуючих (санкціонованих певними культурою, соціумом, суспільством) соціальних правил і норм і, відповідно, у сферу соціального контролю. На етапі вторинної соціалізації, який розпочинається із завершенням молодшого шкільного віку, відбувається поступове включення дитини у відносини з власним сумлінням, із самою собою, а відтак – у сферу дії самоконтролю. Разом із цим відбувається включення дитини у сферу значно ширших соціальних зв’язків та соціальних пропозицій, які формують поле її життєвих виборів і визначають дальший життєвий її шлях.

Ідея пропозиційного впливу містить конотацію приневолення й підпорядкування дитини на перших етапах соціалізації відповідальності й волі соціалізувального оточення, що відбувається заради набуття нею досвіду і, відповідно, збільшення ступенів свободи на дальших етапах дорослішання, коли вона потрапить у ширшу й складнішу мережу соціальних взаємодій і нормативних приписів. Ця ідея не має нічого спільного з декларативно-авторитарним стилем виховання. Вона постулює відповідальну й доцільну

регламентацію дорослими окремих сторін життя дитини, за які сама дитина, перебуваючи в стані незрілого соціального суб'єкта, не здатна нести відповідальність. Так одною із сфер, яка потребує чіткої і жорсткої регламентації з боку дорослих, є, наприклад, відносини дітей із медіа.

Нині існує чимало свідчень того, що в медіасупільствах – супільствах з високотехнологічними аудіовізуальними медіа і багатофункціональними медіамережами – традиційні уявлення про соціалізацію піддаються серйозним випробуванням. З одного боку медіасередовище, яке значною мірою формують масмедіа, є ідеальною соціальною метасистемою, всі суб'єкти якої мають належні ресурсно-захисний потенціал і механізми оптимального функціонування й самовідновлення, у т. ч. відбору належних та відхилення неналежних знань і досвіду та убезпечення себе від руйнівних впливів. І це певною мірою знімає з медіа презумпцію винності, тобто звинувачення в тотальному і виключно деструктивному впливі їх на дорослі і дитячі глядацькі аудиторії.

Але, з іншого боку, не можна ігнорувати той факт, що в розвинутих медіасупільствах медіа і особливо масмедіа, по-перше, перебирають на себе соціалізаційні функції, які досі виконували традиційні інститути соціалізації, а по-друге, справляють своєю діяльністю численні проблеми й ризики. Зокрема, велику проблему становить надмір у медіасередовищі штучно створених „інформаційних забруднень” та „інформаційно-психологічних агресорів”, які включаються в суспільний дискурс і середовище повсякденного існування медіасупільства, в індивідуальну і масову свідомість, у різні сфери індивідуального і суспільного буття і навіть у суспільні інститути, які за визначенням мали б жорстко це регламентувати, а більшість соціальних процесів, у тому числі й соціалізація, починають опосередковуватися або й визначатися медіа [3; 6; 10].

Правлячи за альтернативний інститут соціалізації, медіа внаормовують включення дітей у соціальне життя через потужний пропозиційний вплив. Численні пропозиції, що надходять від медіа, пропонують зразки соціальних

емоцій і почуттів, стандарти мислення і поведінки в соціумі, а відтак медіа формують і трансформують культуру мовлення і мислення медіааудиторій, населення країни, культуру суспільства загалом. Із цим пов'язані апріорні небезпеки соціалізації в агресивному медіасередовищі, які можуть активуватися й виявлятися на індивідуально-особистісному (небезпеки мікрорівня, що виявляються як ефекти негативного впливу медіа на індивідуальну психіку і поведінку реципієнтів, особливо дітей) та надіндивідуальному (небезпеки соціального рівня, що виявляються як неуспішна соціалізація) рівнях соціального життя, а отже, здатні відхилити розвиток соціальної системи від її курсу і навіть поставити під загрозу її існування.

За цієї ситуації традиційна модель соціалізації помалу поступається пріоритетом так званій **моделі медіасоціалізації**, згідно з якою що раніше дитина починає споживати медіа, що більше часу їм приділяє, що більше медіапродукції споживає і що менше все це контролюється соціалізувальним оточенням, то більше соціальне середовище її повсякденного існування постає для неї як медіасередовище, а її соціалізація розгортається як медіасоціалізація. Згідно з моделлю медіасоціалізації, аудіовізуальні медіа перебирають на себе культурно-просвітницьку, освітньо-виховну та соціалізаційну функції, які досі виконували традиційні інститути соціалізації (сім'я, референтні групи, навчально-виховні заклади, держава, церква).

Зрештою складається ситуація, за якої ранній розвиток і первинна соціалізація значної кількості дітей, засвоєння ними соціальних знань і нагромадження необхідного життєвого досвіду відбуваються, по-перше, переважно на основі штучних і неприродних для дитячого віку репрезентацій, створених медіа, а по-друге – в умовах браку участі в цьому процесі соціалізувального оточення та неоптимальної організації життя дітей. За таких умов ідеальною (тобто найбільш прийнятною, доцільною і майже бездоганною) стратегією втручання дорослих у ситуацію є активна, чітка і навіть жорстка змістова і часова регламентація споживання медіа дітьми.

Відаючи належне природним ресурсам дитинства та погоджуючись із тим, що дитина приходить у світ як ідеальна потенція (досконала, така, що має всі необхідні ресурси для розвитку і самоздійснення) та активний суб'єкт власного життя (Е.Еріксон, Е.Фромм, В.О.Татенко) [9; 11; 13], зважатимемо на те, що для природного розгортання цієї потенції потрібен час. Саме тому людському дитяті відведено досить тривале («подовжене») дитинство, протягом якого спочатку близьке, а згодом дедалі ширше коло дорослих має докласти чимало формувальних зусиль, щоб ця потенція розгорнулася в межах соціалізаційного сценарію, санкціонованого певним суспільством, соціумом, певною культурою. Для цього метапроект соціалізації передбачає не лише необхідні, належні, практично бездоганні (а отже – ідеальні) засоби і важелі впливу, а й так само ідеальну діалектику відповідальності, за якою відповідальність дорослих щодо дитини поступово перетвориться на відповідальність самої дитини перед іншими і самою собою.

А отже, декларований «дитиноцентризм», якщо він полягає в перекладанні на дитину відповідальності за те, до чого вона фізіологічно, психологічно і соціально не готова (в т.ч. відповідальність за власну соціалізацію), є недоцільним і навіть шкідливим. Це може викривити сценарій соціалізації, призвести до формування в дітей деструктивних соціальних настанов, особистої безвідповідальності, маргінальності, які, набувши масового поширення, виявляються в асоціальних чи й антисоціальних настроях і діях, постають як соціальний егоїзм (виявами якого є нетолерантність, неприйняття представників інших культур, носіїв інших мов, нездатність підтримувати відносини суспільної згоди або, навпаки, уникання і соціальний аутизм). Тому належна, прийнята більшістю членів суспільства регламентація соціального життя постає як природна, доцільна і необхідна.

Здобутки вітчизняної соціальної психології, зокрема праці В.О.Татенка, В.О.Васютинського, О.А.Донченко [1; 4; 9], становлять базис для побудови системної моделі соціалізації, яка має три важливі аспекти:

1) **фрактальний**, який полягає в існуванні досконалої і практично бездоганної (і в цьому сенсі – ідеальної) матриці соціалізації, за якою соціуми репрезентують себе самовідтворюються і розвиваються, залишаючись тотожними собі самим (О.А.Донченко); у цій матриці, крім сценарію, передбачені й необхідні механізми його реалізації, а також систему захисту соціальних систем від потенційно деструктивних впливів, які здатні ці системи зруйнувати – **захист психофракталом**;

2) **кратичний**, що ґрунтується на злагодженій дії системи узалежнювально-підпорядкувальних стосунків (В.В.Васютинський), у т.ч. стосунків між «ідеальним спадкодавцем», тобто дорослим, відповідальним за успішну соціалізацію дитини, та «ідеальним спадкоємцем», тобто дитиною, відповідальною за те, щоб бути успішно соціалізованою (В.О.Татенко); ці стосунки найбільш доцільні, необхідні і практично бездоганні (власне, ідеальні) на етапах передсоціалізації і первинної соціалізації: вони гарантують, з одного боку, первинне узалежнення дитини, приневолення її соціальним контролем, потрапляння її в „соціалізаційне павутиння”, а з другого – ідеальну систему захистів від потенційно деструктивних середовищних впливів – **захист соціальним контролем**;

3) **вчинковий**, який постулює пріоритет стратегії самодетермінації індивідуального і соціального буття індивіда як автора ланцюга вчинків – відповідальних просоціальних дій із реалізації суто людського буття у світі (В.О.Татенко); ця стратегія, яка, з одного боку, гарантує високій ступінь особистої свободи і відповідальності дитини як суб’єкта власної соціалізації, а з другого – гарантує їй вищу форму соціалізаційного захисту – **захист учинком** (тобто власним сумлінням, власною відповідальністю, засвоєними нормами й цінностями), є найбільш придатною, доцільною і практично бездоганною (і в цьому сенсі – ідеальною) на етапі вторинної соціалізації.

Висновки:

1. Отже, існує чимало підстав означувати створений і санкціонований «невидимою волею» метапроект соціалізації, метамеханізм його реалізації та

всі супутні – змістові й процесуальні (функціональні, механізмичні) – їх елементи як ідеальні (у сенсі – досконалі, зразкові, взаємно узгоджені, бездоганні і бездоганно діючі, такі, що не мають кращої альтернативи).

2. Ідеальні функції соціалізації в її філогенетичному вимірі полягають у самозбереженні, самовідтворенні й еволюційному розвитку суспільств і соціумів. Ідеальні її функції в онтогенетичному вимірі полягають у створенні належних соціалізувальних пропозицій, прийняття яких дитиною залежить від мудрості дорослих (як ідеальних спадкодавців), що становлять соціалізувальне оточення дитини, і здатності самої дитини (як ідеального спадкоємця) здійснювати свої вибори в умовах пропозиційного впливу.

Використана література:

1. Васютинський В.О. Інтеракційна психологія влади.– К.: КСУ, 2005.– 492 с.
2. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка.—СПб.: Речь, 2004.—272 с.
3. Донченко О.А. Небезпеки психосоціального простору // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Зб. наук. праць / За заг. ред. М.М.Слюсаревського. — К.: Міленіум, 2007. — Вип. 5-6. — С. 135-143.
4. Донченко О.А. Фрактальная психология (Доглубинные основания индивидуальной и социетальной жизни). – К.: Знание, 2005. – 323 с.
5. Дубровский И.Д. Проблема идеального. – М.: Канон, 2002. – 368 .
6. Ліщинська О.А. Якість психосоціального простору як передумова безпеки спільноти // Соціальна психологія. Спеціальний випуск. — 2007. — С. 136-141.
7. Мудрик А.В. Социальная педагогика. — М.: Академия, 1999. — 176 с.
8. Розум С.И. Психология социализации и социальной адаптации человека. – СПб.: Речь, 2006. – 365 с.
9. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении.– К.: Видавничий центр „Просвіта”, 1996.– 404 с.
10. Фролов П.Д. Види інформаційно-психологічних впливів та проблема прогнозування їх наслідків // Людина у світі інформації: Матеріали наукового семінару „Соціально-психологічні проблеми медіаосвіти: від медіабезпорадності до медіазалежності”. – Київ: Інститут журналістики, 2008. – С. 5-8.
11. Фромм Э. Душа человека. – М.: Республика, 1992. – 430 с.
12. Шибутани Т. Социальная психология: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1969. – 536 с.
13. Эриксон Э. Детство и общество / Пер. с англ. – СПб.: ООО „Речь”, 2000. – 418 с.